

УДК 821.161.2'05

О. І. Борзенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Квітчин нарис «Головатий» і Шевченкове послання «До Основ'яненка»: два погляди на українську історію

Борзенко О. І. Квітчин нарис «Головатий» і Шевченкове послання «До Основ'яненка»: два погляди на українську історію. У статті звернено увагу на особливості літературного діалогу Г. Квітки і Т. Шевченка. Об'єктом вивчення стали Квітчин нарис «Головатий» та Шевченків відгук на цей твір – поетичне послання «До Основ'яненка». Аналіз засвідчив суттєві розбіжності в ідейно-естетичних пріоритетах згаданих авторів. У сентименталіста Г. Квітки переважає погляд на минуле народу як на сукупність приватних історій окремих людей, що творили спільне майбутнє. У романтика Т. Шевченка створено узагальнено-символічний образ козацької минувшини як золотої доби національного буття.

Ключові слова: історія, сентименталізм, романтизм, символ.

Борзенко А. И. Очерк Г. Квитки «Головатый» и послание Т. Шевченко «К Основьяненку»: два взгляда на украинскую историю. В статье исследуются особенности литературного диалога Г. Квитки и Т. Шевченко. Анализ засвидетельствовал существенные различия идейно-эстетических приоритетов упомянутых авторов. У сентименталиста Г. Квитки преобладает взгляд на прошлое народа как на совокупность историй отдельных людей, причастных к созиданию общего будущего. У романтика Т. Шевченко создан обобщенно-символический образ казацкого прошлого как золотого века национального бытия.

Ключевые слова: история, сентиментализм, романтизм, символ.

Borzenko O. I. Essay G. Kvitka «Golovaty» and poetry T. Shevchenko «To Osnovyanyenko»: two views on Ukrainian history. The article investigates the characteristics of the literary dialogue G. Kvitka and T. Shevchenko. The analysis showed significant differences of their ideological and aesthetic views. G. Kvitka distinguished himself as a sentimentalist. He considers the past of the people as a collection of stories of individuals involved in the creation of a common future. Shevchenko is a romantic. His work created a symbolic image of the Cossack past as an ideal period in the life of the Ukrainian people.

Key words: history, sentimentalism, romanticism, symbol.

Дослідження творчих контактів Григорія Квітки й Тараса Шевченка дозволить уточнити уявлення про взаємодію різних художніх напрямів на етапі формування нової української літератури. Цим великою мірою й обумовлена актуальність пропонованої розвідки, мета якої — розкрити підходи до художнього засвоєння історії у Квітчиному нарисі «Головатий (Матеріал для історії Малоросії)» та в Шевченковому поетичному посланні «До Основ'яненка».

Літературний діалог двох письменників зав'язався в 1839 році після публікації в петербурзькому журналі «Отечественные записки» Квітчиного російськомовного нарису «Головатий».

Попри свій поважний вік, Квітка залюбки підтримував літературні ініціативи й охоче відгукувався на запрошення видавців. Один із них, Андрій Краєвський, який на той час видавав «Отечественные записки», гостро потребував нових авторів для комплектування щомісячної журнальної книжки. Харківського письменника йому порекомендував

Євген Гребінка, відомий ентузіаст і організатор українських літературно-видавничих проєктів. Квітчин нарис схвально зустріли читачі: не випадково видавець прагнув зберегти автора серед своїх постійних співробітників: «С полною откровенностью и уверенностью обращаю к вам свою покорнейшую просьбу — продлить свое содействие нашему доброму делу и на будущее время и не оставляйте меня Вашими советами, замечаниями и трудами, которые всегда будут лучшим украшением моего журнала» [8:299].

Тоді Квітку неабияк захопив план українських літературних додатків до журналу, що його видавав Краєвський. Здійснення цього задуму письменник вважав цілком реальним. У листі до Михайла Максимовича він повідомляв:

Уже подана докладная записка (так, по крайней мере, извещают меня), чтобы дозволено было при «Отечественных записках» на 1840 год издавать 4, 6, 8 прибавлений на малороссийском языке. Ожидаем решения. Материалы есть, редактор г. Гре-

бенка, который вам известен, редакция не понесет убытков, по крайней мере, на первый год [5:228].

Власне, збирання й підготовку українських літературних матеріалів розпочали завчасно — цю діяльність координував Гребінка, якому активно допомагав поет-початківець Шевченко, щойно звільнений із кріпосного стану. Восени 1838 року Гребінка схвально відгукнувся про помічника, а наступного року в черговий раз згадав свого талановитого співробітника в листі до Квітки: «Есть у меня здесь чудесный помощник — Шевченко, человек удивительный...» [2:597].

Квітка тоді ще не був знайомий із Шевченком-поетом, однак сприймав його як колегу й однодумця в реалізації важливого видавничого проекту. Саме Шевченко виявив ініціативу й розпочав листування з Квіткою. До першого листа він додав декілька своїх поезій, серед яких було й послання «До Основ'яненка» — своєрідний відгук на Квітчиного «Головатого».

На полемічний і дещо претензійний, як на молодого автора, характер послання звернув увагу ще Михайло Максимович. На його думку, Шевченко побачив в образі Антона Головатого не лише захисника козацтва, а ще й українського співця, виразника духу свого часу. Шевченка, мовляв, цікавив саме поет Головатий: «...для *нового певца* Украины был особый смысл в том запорожце и черноморце как в *последнем певце* Украины старокозацкой...» [7:260]. Молодий автор уявляв себе спадкоємцем і продовжувачем правдивої української традиції (така амбіційність, звичайно, не дивує у випадку з поетом-романтиком).

Спостереження Максимовича майже не набуло розвитку, за винятком однієї цікавої статті Юрія Шереха, який потрактував послання «До Основ'яненка» як приклад «критики поетичним словом». Учений зазначив про Шевченка таке: «Він увіходив до літератури з високою свідомістю місії й переємності. Він не просто писав поезії, він хотів усвідомити своє місце в літературі через візію майбутності своєї країни і, не меншою мірою, через визначення свого місця супроти попередників, яких він цинив, але з традиціями яких він поривав. Найвизначнішими серед них були Котляревський і Квітка-Основ'яненко, і кожному з них Шевченко присвячує, ще в своїх перших поетичних кроках, критичний етюд, декларацію своєї від них залеж-

ности чи боргу і — цілковитої незалежності. Так постала його поезія 1838 р. «На вічну пам'ять Котляревському» і 1839 р. «До Основ'яненка», данина пошани, критика і ствердження своєї інакшости» [12:11].

У літературному діалозі Квітки й Шевченка знаковою стала особа відомого запорозького старшини Антона Головатого. Він увійшов в історію як один з організаторів Війська вірних козаків, перейменованого згодом на Чорноморське козацьке військо. Головатий у 1792 році очолював делегацію до Петербурга, яка вела тривалі перемовини щодо нових земель для розселення колишніх запорожців. Він також вважається автором відомих пісень: «Ой, Боже ж наш, Боже милостивий!» та «Ой, годі ж нам журитися...».

У творчості обох письменників видатний запорожець і чорноморець символізує козацьку добу, що відходить у минуле. Для просвітника й сентименталіста Квітки це представник «старої» України, який закладав основи її майбутнього. У такому погляді відображено просвітницьку віру в прогрес: емоційний зв'язок зі старосвітчиною заступається усвідомленням вичерпаності попереднього етапу народного буття.

Відомо, що сентименталізм виділяв приватну сферу як привілейовану. Історію держави і народу він трактував як щось похідне від приватних історій конкретних людей. У сентименталістів наперед висувалася історія родини, роду, рідного краю. Так формувалося своєрідне краєзнавче зацікавлення минулим, виявлене в численних спогадах, фамільних літописах, анекдотах, повчальних оповідках, у яких важливим елементом виступала особиста причетність автора чи його роду до відомих історичних подій. Власне, Квітка у своєму нарисі пропонує читачеві такий «краєзнавчий» погляд на минувшину, навіть доленосні речі інтерпретуючи через «мале» й «наближене».

Концептуальним моментом Квітчиного «історизму» виступає здатність людини й народу розпочати все з початку. Для порівняння, у його нарисі «Основание Харькова» минуле також заперечується на користь майбутнього: слід позбутися всього, що заважає рухатись уперед, натомість треба жити тут і тепер, послідовно формуючи іншу традицію, вільну від помилок та забобонів [6].

У «Головатому» Квітчине ставлення до сакралізації минулого в цілому скептичне.

Увиразненню авторської позиції сприяє іронічна стилізація:

Начинаю по обычаю. Был всемирный потоп. Потом было то, было се... было другое... создалось Государство Российское... время текло... события следовали одни за другими... происходило опять то и се... по временам ни се ни то... Составилась Запорожская Сечь... проказничала... уничтожена... [4:8].

Від «потопу», як і належить сентименталістові, Квітка прокладає місток до «приватної історії». Загальна картина звужується й локалізується: грудневий вечір 1787 року, Основа, запорожець — «чоловік дикий і страшний», який згодом виявляється цілком цивілізованою людиною. Автор у спогадах не полишає іронічного тону, ніби між іншим спростовуючи негативні стереотипи щодо запорожців

Теперь пропали мы! — всех перережет!.. [4:9].

Нарис про Головатого надзвичайно яскравий і водночас змістовний — у ньому зафіксовано, окрім власних авторських вражень, розповіді самого козацького старшини. Тема Запоріжжя розкривається через низку анекдотичних оповідок, що пов'язані з конкретними історичними особами. Ось, для прикладу, фрагмент про те, як Сидір Білий та Головатий після зруйнування Січі вирішили «пострілятися», але передумали:

И скажут: вот два дурня, запорожцы, верно, напились мертвецки и пострелялись, сами не зная чего. И нас зарюют как собак, и никто не узнает, зачем мы пострелялись, нам не будет ни славы, ни чести, ни доброй памяти [4:14].

Емоційні пориви завжди погоджуються з раціоналістичним практицизмом — таким є лейтмотив у змалюванні особистості Головатого.

Центральна частина Квітиного нарису — розповідь про депутацію колишніх запорожців на чолі з Головатим до Петербурга в 1792 році. Її побудовано з використанням спогадів автора (козаки дорогою зупинялись у Квіток на Основі) та розповідей Головатого про його петербурзький побут. І тут увагу зосереджено саме на людях, а не історичних подіях.

Запорожців представлено відповідно до поширеного в ті часи стереотипу — як «диких людей» (так їх сприйняли у харківському дворянському товаристві та в Петербурзі). При цьому авторське іронічне розвінчування

хибного погляду поєднується із цілком серйозним просвітницьким уявленням про дикуна як певну ідеальну людську норму (своєрідний варіант «природної людини»). У Квітиному освітленні козацька простота і грубуватість виглядають у гуманітарному плані більш виправданими, ніж світський етикет, і певною мірою навіть протиставляються недолугості «цивілізованого товариства». Ілюструючи свою думку, автор наводить анекдотичний випадок: Головатий, виходячи з-за столу, наступив на ногу одному з харківських чиновників — і той вибачився.

Головатый отошел от него и сказал своим: «От хиба врагова политика! Я наступил ему на ногу, а он передо мной извиняется... Тьфу! [4:19].

Для колишнього запорожця вся ця «врагова політика» (не лише умовності етикету, а й весь штиб світського життя з його інтригами, недомовками й лицемірством) уявляється чимось украй неприродним і фальшивим. Однак при цьому в Петербурзі козаки самі змушені вдаватися до мімікрії, одягання масок. Квітка чи не навмисне підкреслює, що їх химерність і юродство — продуманий засіб досягнення бажаного результату, коли годяться будь-які хитрощі, аби лише на користь «загальній справі». Письменник фактично спростовує романтичний стереотип запорожця, пояснюючи його «юродство» і «характерництво» в суто раціоналістичний спосіб. Окрему роль Квітка відводить пісням, що їх склав Головатий. Вони виступають не лише емоційним тлом петербурзької місії запорожців, але й формують загальний контекст місцевого патріотизму: мовляв, відома пісня Головатого «Ой, годі ж нам журитися...», яка оспівує здобуття привілеїв і вольностей, була завершена й уперше виконана не деінде, а саме в Харкові на Основі.

Шевченків відгук на нарис Квітки справді можна розглядати як «критику поетичним словом». Той самий Головатий зацікавив Шевченка у зв'язку з романтичним контекстом козацької минувшини, що структурується загальним неприйняттям усього буденного та інтересом до речей незвичайних. Уже з перших рядків поет запроваджує тему Запоріжжя: «Б'ють пороги, місяць сходить, / Як і перше сходив... / Нема Січі, пропав і той, / Хто всім верховодив!» [9:52].

На відміну від Квітиної конкретики, у Шевченка переважає настанова на символі-

зацію: козацька минувшина постає в містеріальному освітленні немов сторінка української «книги буття». Панорамно-символічна картина запорозької звитяги, переживання втрати, образ зневаженої сироти України, з якої насміхається злий ворог, і нарешті, кульмінаційний момент: «Смійся, лютий враже! / Та не дуже, бо все гине — слава не поляже...» [9:53]. Символом цієї слави якраз і виступає в Шевченка «наш завзятий Головатий...» [10:317].

Послання має виражений декларативний характер: автор демонструє свої романтичні пріоритети. Козацька минувшина зазнає ідеалізації і трактується як золотий вік народного буття. Степ, могили, запорожці, синє море, червоні жупани — усі ці образи-маркери поєднують Шевченків твір з поезією раннього романтизму харківської школи. Над автором послання тяжіє романтичний стереотип запорожця, значною мірою сформований поетами-харків'янами. Ось, для порівняння, художня інтерпретація Левком Боровиковським образу Семена Палія: «Хто в траві — врівні з травою; / Хто в воді — врівні з водою; / Хто у лісі — врівні з лісом, / Ніччю — перевертнем бісом? / Палій!» [1:73]. Зневага до буденних турбот та до всього матеріального, культивування побратимства, характерництво і «химерність» — ці основні ознаки складають узагальнений романтичний контекст, у якому Шевченко змальовує Головатого.

Квітка захоплюється Головатим як трудівником і дипломатом, натомість для Шевченка він є поетом і співцем, «посвяченою» особою, «характерництво» якої виявляється передусім у творчому обдаруванні. Цей Шевченків погляд стає виразнішим з урахуванням ще однієї його поезії, написаної чи не одночасно з посланням «До Основ'яненка». У «Перебенді» зустрічаємо той самий романтичний антураж — степ, могила, синє море, а головне — особливий магічний дар кобзаря-характерника, пісня якого набуває сакрального звучан-

ня й уподібнюється до молитви («То серце по волі з Богом розмовля...» [11:46]).

Звертаючись до харків'янина Квітки, Шевченко намагається повернути у свою віру того, хто, як писав Микола Зеров «став природним співником харківської і нехарківської літературної молоді української, загальноновизнаним її шефом» [3:627]. Молодий поет-початківець закликає свого адресата співати «про Січ, про могили», «про старину, про те диво, / що було, минуло...» [9:53], тим самим визначаючи власні творчі інтенції. Ще Максимович підмітив у зв'язку з цим: «Вот чего хотел украинский певец — того именно, чего не было в малороссийских повестях Квитки, к чему не было и призвания у нашего старого повествователя» [7:260].

У Квітки й Шевченка таки досить різні підходи до зображення історичної дійсності: в одному випадку — звуження картини світу, увага до конкретних людей і художніх деталей, розважливий та дещо іронічний тон, нарешті, ідеалізація праці для «загального добробуту», а в другому — панорамність, символіка, виражена тенденція до міфологізації, висока патетика, пошук незвичайного й загадкового, піднесення козацької «слави» як найвищої цінності в містерії народного буття. У Шевченка реальні постаті українського минулого перетворюються на символи, а сама історія — на міф. Замість Квітчиного історизму, в якому підноситься діяльність конкретних людей та їх готовність творити майбутнє, Шевченко пропонує повернення до минулого з його «волею» і «славою» — як до певного духовного ідеалу, що може стати основою сучасного життя.

Зважаючи на особливу роль літератури в українському національно-культурному розвитку, було б доцільним докладніше, у проєкції на суспільну практику, розглянути розбіжності у Квітчиній та Шевченковій історичних моделях. Це може стати перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Література

1. Боровиковський Л. І. Палій // Українські поети-романтики. — К. : Наук. думка, 1987. — С. 72—73.
2. Гребінка Є. П. Листи // Гребінка Є. П. Твори : У 3 т. / Євген Гребінка. — К. : Наук. думка, 1981. — Т. 3. — С. 501—628.
3. Зеров М. К. Квітка й пізніша українська проза : 3 нагоди 150-х роковин народження // Зеров М. К. Українське письменство / Микола Зеров. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. — С. 627—636.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Головатий (Матеріал для історії Малоросії) // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів : У 7 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К. : Наук. думка, 1981. — Т. 7. — С. 7—29.

5. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Листи // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів : У 7 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К. : Наук. думка, 1981. — Т. 7. — С. 562—577.
6. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Основание Харькова (Старинное предание) // Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів : У 7 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. — К. : Наук. думка, 1981. — Т. 6. — С. 367—404.
7. Максимович М. Трезвон о Квиткиной «Марусе» // Науменко В. Григорий Федорович Квитка как малорусский писатель перед судом критики / В. Науменко // Киевская старина. — 1893. — № 8. — С. 256—264.
8. П. Ф. К. К истории русской литературы. Собственные письма А. А. Краевского — Григорию Федоровичу Квитке-Основьяненко // Русская старина. — 1900. — № 5. — С. 293—301.
9. Шевченко Т. Г. До Основ'яненка // Шевченко Т. Г. Повне збір. творів : У 12 т. / Тарас Шевченко. — К. : Наук. думка, 1989. — Т. 1. — С. 52—54.
10. Шевченко Т. Г. Інші редакції та варіанти // Шевченко Т. Г. Повне збір. творів : У 12 т. / Тарас Шевченко. — К. : Наук. думка, 1989. — Т. 1. — С. 293—414.
11. Шевченко Т. Г. Перебендя // Шевченко Т. Г. Повне збір. творів : У 12 т. / Тарас Шевченко. — К. : Наук. думка, 1989. — Т. 1. — С. 45—46.
12. Шерех Ю. Критика поетичним словом : Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями» // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / Юрій Шерех. — Харків : Фоліо, 1998. — Т. 3. — С. 7—28.

УДК 821.161.2

М. Б. Савка

Національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Наталі Кобринської (крізь призму українського фемінізму)

Савка М. Б. Національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Наталі Кобринської (крізь призму українського фемінізму). У статті здійснено аналіз збірки оповідань “Воєнні новели” Н. Кобринської крізь призму українського фемінізму, національної ідентичності та християнського екзистенціалізму.
Ключові слова: український фемінізм, національна ідентичність, християнський екзистенціалізм, твір, художні образи, сюжет.

Савка М. Б. Национально-экзистенциальный алгоритм антивоенной прозы Натальи Кобринской (сквозь призму украинского феминизма). В статье осуществлен анализ сборника рассказов “Военные новеллы” Н. Кобринской сквозь призму украинского феминизма, национальной идентичности и христианского экзистенциализма.
Ключевые слова: украинский феминизм, национальная идентичность, христианский экзистенциализм, произведение, художественные образы, сюжет.

Savka M. National-existential algorithm of antiwar prose by Natalia Kobrynska (from the point of view of Ukrainian feminism). In the article we make the analysis of the collection of stories “War short stories” by N. Kobrynska from the point of view of Ukrainian feminism, national identity and Christian existentialism.
Key words: Ukrainian feminism, national identity, Christian existentialism, works, images, plot.

Руйнування світоглядних стереотипів, зокрема маргіналізації “слабшої” статі, і реалістичних конвенцій у світовому мистецтві загалом спричинило до виникнення на літературних теренах феміністичної нарації. В українській літературі цей процес актуалізувався кін. ХІХ– поч. ХХ ст., генераторами

якого стали Н. Кобринська, С. Окуневська, О. Кобилянська, О. Пчілка, Г. Барвінок та ін. “Перша з них, як слушно зауважувала С. Павличко, — Марко Вовчок — за прикладом більшості жінок-письменниць ХІХ ст., від Жорж Санд до Джорж Еліот, обрала для себе чоловічий псевдонім, який мав бути сво-